

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 15, Eylül/September 2025, ss. 975-992.

Geliş Tarihi–Received Date: 02.08.2025 Kabul Tarihi–Accepted Date: 24.09.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1756731>

 RECEP ASLAN* - HAKAN TÜRKKAN**

ÖZ

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Türkiye, Batı ile ilişkilerini aynı şekilde devam ettireceğini belirtmiştir. Öte yandan 1950’den 1960’a kadar iktidarda kalan Demokrat Parti, Arap devletleriyle dostane ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 1960 yılı sonrasında da özellikle petrol gibi stratejik maddelerin sağlanması gibi hususların da etkisiyle bu yaklaşım büyük ölçüde devam etmiştir. Libya ile olan ilişkilerde ise tarihsel geçmişin samimiyeti ayrı bir yakınlık oluşturmaktaydı. Türkiye, 1950’li yıllarda Libya’nın devlet teşkilatlanmasına destek vermiştir. Bu da 1951 yılından 1969 yılına kadar Libya Krallığı’nı sürdüren İdris el-Senusi’nin Türkiye’ye karşı sempatisini arttırmıştı.

Demokrat Parti Dönemi’nde Libya’nın ekonomisi kötü durumdaydı. Dolayısıyla bu dönemde ilişkiler daha çok Türkiye’nin Libya’yı ekonomik, bürokratik ve askeri konularda desteklemesi şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de askeri müdahalenin gerçekleştiği 27 Mayıs 1960’tan, 1 Eylül 1969 Libya İhtilali’ne kadar olan süreçte Libya ile ilişkiler daha geniş alana yayılmıştır. Bürokratik yapılanmasını tamamlayan ve devlet olarak varlığını ortaya koyan Libya, 1960 yıllarının başlarında önemli bir zenginlik kaynağına da sahipti. 1960 yıllarının başlarından sonuna doğru Libya’nın petrol arzı ve geliri kademeli bir şekilde artmıştır. Ülkenin ekonomik olarak kalkınması açısından petrol gelirleri önemlidir. Öyle ki; 1950’li yıllarda Türkiye, Libya’ya karşılıksız ekonomik yardım yaparken, 1960’lı yılların sonunda Libya’dan indirimli petrol alıp ekonomisini dengelemek isteyen bir ülke haline gelmiştir. Libya, 1960 yıllarının sonundan itibaren elde ettiği petrol gelirlerini yatırıma dönüştürmek istiyordu. Bu yatırımların başında şehirlerin yeniden imar edilmesi gelmekteydi. Libya’nın bu konuda ne yetişmiş personeli ne de iş gücü mevcuttu. Libya şehirlerinin yeniden imarında Türk şirketleri, mühendisleri ve işçileri önemli rol üstlenecekti. 1960 yıllarının sonlarında iki ülke ilişkileri bu çerçevede gelişecekti.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Libya, Siyasi, Ekonomik, Askeri, İlişki.

TURKEY LIBYA RELATIONS (1960- 1969)

ABSTRACT

After the military intervention on May 27, 1960, Türkiye stated that it would continue its relations with the West in the same way. On the other hand, the Democratic Party, which remained in power from 1950 to 1960, tried to establish cordial relations with the Arab states. After 1960, this approach continued to a great extent due to the impact of issues such as the supply of strategic substances such as oil. In relations with Libya, the sincerity of the historical past was a separate affinity. Türkiye supported the organization of Libya as a state in the 1950s. who continued the Libyan Kingdom from 1951 to 1969, Idris al-Senusi, his sympathy increased to Turkey.

During the Democratic Party Period, Libya’s economy was very weak. Therefore, in this period, relations were mostly in the form of Turkey's support for bureaucratic, military and economic issues. In the process from the military intervention in Türkiye on May 27, 1960 to the Libyan Revolution on September 1, 1969, relations with Libya spread to a wider area. Libya, which revealed its existence as a state that had completed its bureaucratic

*Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Karabük/TÜRKİYE, E-Posta: receparslan.mu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4389-692X.

**Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Karabük/TÜRKİYE, E-Posta: hakanturkkan@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2681-6230.

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)

structure, also had a significant source of wealth in the early 1960s. From the beginning of the 1960s to the end of Libya's oil supply and income would gradually increase. Oil revenues were important in terms of economic development of the country. While Türkiye provided unrequited economic assistance to Libya in the 1950s, it was in a position that wanted to get discounted oil from Libya and balance its economy at the end of the 1960s. The Libyan State wanted to transform the oil revenues it obtained from the end of the 1960s. into investment. At the beginning of these investments, it was reconstruction of cities. Libya had neither trained staff nor labor in this regard. Turkish companies, engineers and workers would play an important role in the reconstruction of Libya cities. In the late 1960 years, the relations between the two countries would develop within this framework.

Keywords: Türkiye, Libya, Political, Economic, Social, Military, Relation.

GİRİŞ

Kuzey Afrika'nın ikinci en geniş ülkesi olan Libya, doğuda Mısır; Güneyde Sudan, Çad ve Nijer; batıda Tunus ve Cezayir, kuzeyde Akdeniz ile çevrilidir. Ülkenin yüzölçümü 1.776,00 kilometrekaredir.¹ Libya'yı üç doğal ve idari bölgeye ayırmak mümkündür. Doğu'da Bingazi merkezli Barka, Kuzeybatıda Trablus merkezli Trablusgarp ve güneybatıda Murzuk merkezli Fizan bulunmaktadır.²

Türkiye ve Libya arasındaki münasebetler geniş çaplı, derin etkili ve samimi bir niteliktedir. Bu ilişkileri ortaya koyabilmek için tarihi geçmişe hâkim olmak gerekmektedir.³ Türkler ile Libyalılar arasındaki ilk önemli temas, 1551'de bir Libya heyetinin İstanbul'a gelerek Kanuni Sultan Süleyman'dan Saint Jean Şövalyeleri'ne karşı yardım istemeleri ile gerçekleşmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, bu talebe olumlu yanıt vermiş ve en nihayetinde Turgut Reis komutanlığında 12.500 kişilik bir deniz filosu bölgeye gönderilmiştir. Turgut Reis'in şövalyelere karşı başarılı mücadeleleri sonucunda Libya, 1551 yılında Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline gelmiştir.⁴

Uzun dönem Osmanlı Devleti kontrolünde kalan Libya coğrafyası, 1911 yılında İtalyan emperyalizminin hedefi oldu. Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Kurmay Binbaşı Enver ve Kurmay Albay Neşet liderliğinde Osmanlı kuvvetleri ve yerli milisler uzun süre bölgeyi İtalyanlara karşı savunmuştur. Neticede, İtalyanların Oniki Adaları işgali ve Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir çatışmanın başlaması Osmanlı Devleti'ni İtalya ile anlaşmak zorunda bırakmıştır. Osmanlı, İtalya ile Uşi Anlaşması'nı yaparak Libya'daki mücadeleden çekilmiştir. Libyalı mücahitler de zaman içinde İtalyanlara boyun eğince, İtalyanlar Libya'ya hâkim oldu.⁵ İtalyanların Libya üzerindeki hakimiyeti İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1945- 1951 yılları arasında Libya'da İngiliz ve Fransız egemenliği söz konusu idi. 1940'lı yılların sonlarında Libyalılar bağımsızlıklarını elde etmek için uluslararası girişimlerde bulunmuştur. Nihayet, Libya 1951 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Libya Meclisi, 26 Kasım 1950'deki toplantısında İdris el-Senusi'nin Libya Kralı olması yönünde fikir beyan etmiştir.⁶ İdris el-Senusi 1951 yılından 1969'da kadar ülkeyi yönetmiştir. 1969 yılında Muammer Kaddafi bir grup subayla Senusi'ye karşı darbe yapmış ve yönetimi ele geçirmiştir.⁷ 1960'lı yılların başında Türkiye'de de askeri müdahale söz konusu olmuştur.

27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri, Albay Alparslan Türkeş'in radyodan yaptığı konuşma ile idareyi ele aldığını açıklıyordu. İhtilalciler, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'i Milli Birlik Komitesi'nin başına geçirdiler.⁸ Dış politikada Batı ile entegrasyonu sürdürmeye önem veren yeni yönetim, ekonomide de bazı yeni yaklaşımlar sergileyecekti. Bu bağlamda 1960'lı yıllarda Türkiye ekonomide Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan beş yıllık planlı kalkınma programlarını uygulamaya koymuştur.⁹ 1950'li yıllarda Türk dış politikasının temelini Balkanlarda ve Ortadoğu'da statükonun devamını korumak oluşturmaktaydı. Diğer öncelik, Rus tehdidine karşı batı blokunun desteğini de kazanmaktı.¹⁰ 1960'lı yılların

¹ Faiz Türkkkan, *Libya ve Tarih Boyunca Türk- Libya Dostluğu*, Bilim Matbaası, Ankara, 1972, s. 14; Riad Domazeti- Taner Altun, *Libya Çalınmış Devrim*, 2. Baskı, İnsamer Yayınları, İstanbul, Temmuz 2019, s. 1.

² *Libya (İnceleme)*, haz. Nurettin Koçak, Ankara, 1978, s. 5.

³ Ali Mustafa El Mırsati, *Libya ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Sosyal Bağlar*, çev. Vecdi Gedik, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1981, s. 5; Burhanettin Duran- Emrah Kekilli, "Türkiye'nin Libya İnisiatifi ve Değişen Dengeler", *Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*, ed. Burhanettin Duran- Muhittin Ataman, Seta Kitapları, İstanbul, 2020, s. 15.

⁴ Türkkkan, *age*, s. 21.

⁵ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911- 1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 1- 147.

⁶ Tufan Turan- Esin Tüylü Turan, "Libya'nın Tarihsel Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk Senusi ve Türkiye- Libya İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 19, Güz 2011, s. 197.

⁷ Cihat Yayıcı, *Libya, Türkiye'nin Denizden Komşusudur*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 47.

⁸ Cezmi Erarslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2019, s. 576.

⁹ Erdinç Tokgöz, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını Ankara, 2019, s. 336- 337.

¹⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1995)*, C. 1- 2, 13. Baskı, Alkım Yayınevi, Ankara, 2002, 517- 524.

başlarında Türkiye Avrupa Birliği ile gümrük birliği görüşmelerine başlamış ve 1963 yılında Gümrük Birliği'ne dayanan ve Türkiye'nin tam üyeliğini öngören Ortaklık Anlaşması Brüksel'de imzalanmıştır.¹¹

20. yüzyılın ikinci yarısına bakıldığı zaman Türk- Arap ilişkilerinde ülkeye ve zamana göre değişkenlik söz konusu iken, Türkiye Libya ilişkilerinde üst düzey bir yakınlık söz konusuydu.¹² Demokrat Parti Dönemi'nde Türkiye Libya ilişkilerinde ise karşılıklı üst düzey ziyaretler söz konusuydu. Yeni teşkilatlanmaya başlayan Libya Devleti, Demokrat Parti Hükümeti tarafından ekonomik, bürokratik ve askeri yönden desteklenmiştir. İki devlet arasında 1958 yılında imzalanan İş Birliği ve Kültür Anlaşması bu samimi temasların sonucuydu.¹³ Türkiye Libya ilişkilerin 1960- 1969 yıllarını özel olarak ele alan çalışma sayısı kısıtlıdır. Arda Baş tarafından kaleme alınmış olan "İki Darbe Arasında Türkiye-Libya İlişkileri: (27 Mayıs 1960- 1 Eylül 1969)" adlı çalışma dönemi incelemesi bağlamında oldukça değerlidir¹⁴. Bu makalede ise söz konusu dönem siyasi ekonomik, kültürel ve askeri ilişkiler bağlamında incelenmiştir. Türkiye Libya ilişkilerinin ele alındığı bu çalışma, zaman olarak 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden 1 Eylül 1969'da Albay Muammer Kaddafi öncülünde gerçekleşen Libya İhtilali'ne kadar sınırlı tutulmuştur.

1. Siyasi Münasebetler

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrası oluşan yeni Türk yönetimini ilk tanıyan devletlerden biri de Libya olmuştur.¹⁵ 27 Temmuz 1960 tarihinde devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'i Libya'nın da aralarında bulunduğu Arap büyükelçileri ziyaret etmiştir. Açıklanan hükümet programında Afrika memleketlerinin özgürlük mücadelesinin destekleneceğinin ifade edilmesi memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁶ Türkiye'nin Afrika halklarının kendi geleceğini belirlemesi yönündeki desteği Türkiye'de eğitim gören Arap kökenli öğrencilerden olumlu tepkiler toplamıştır. Aralık 1960'ta Libyalıların da aralarında bulunduğu 200 kadar Arap kökenli İstanbul Üniversitesi öğrencisi Türkiye'nin Cezayir'in mücadelesini desteklemesinden dolayı Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e teşekkür telgrafi göndermiştir.¹⁷

1960'lı yıllarda Mısır öncülünde büyük bir Arap devletinin inşası girişimleri söz konusuydu. Fakat, Irak ve Ürdün gibi yönetimler, bu yaklaşıma pek de sıcak bakmıyordu. Bu ortamda aralarında Libya kökenlilerin de olduğu 150 kadar Arap öğrenci, Ürdün'ün Ankara Büyükelçiliği önünde toplanıp Ürdün Kralı Hüseyin aleyhinde gösteri yapmıştır. Bu gösteride öğrenciler, Arap Birliği'nin gerekliliği üzerinde ısrar etmişlerdir.¹⁸ Dolayısıyla Arap devletlerinin kendi aralarındaki münasebetler, Türkiye'ye de yansımıştır.

Haziran 1960'ta Libya Büyükelçiliği Müsteşarlığı'na Londra Büyükelçiliği Ortaelçilik Müsteşarı Sadi Çoruk getirilmiştir.¹⁹ 14 Milli Birlik Komitesi üyesi 1960 yılı sonlarında yurtdışı elçiliklerde müşavir olarak ülkeden uzaklaştırılmıştı. 14 Milli Birlik Komitesi üyesinden biri olan Ahmet Er, Libya Elçiliği Müşavirliği'ne atanmıştır.²⁰ 10 Aralık 1962'de Libya Büyükelçiliği'nde görevli müşavir Ahmet Er, bu sefer merkeze alınmıştır.²¹

1960'lı yılların başlarında Libya Büyükelçisi olarak Faiz Yörükoğlu görev yapmaktaydı. Libya Büyükelçisi Faiz Yörükoğlu, Dışişleri Bakanlığının 6 Şubat 1963 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulu'nca 14 Şubat 1963 merkeze alınmıştır.²² Budapeşte Elçisi Burhan Işın'ın Libya Büyükelçiliği'ni tedvire memur edilmesi 8 Mayıs 1963'te Bakanlar Kurulu kararı ile kararlaştırılmıştır.²³ Burhan Işın, 1 Temmuz 1963'ten 1966 yılına kadar büyükelçilik görevini yürütmüştür. Libya Büyükelçisi Burhan Işın Ağustos 1966'da merkeze çekilmiştir.²⁴ 1 Aralık 1966'dan 1 Mart 1970'e kadar ise bu görevi Mustafa Boravali üstlenmiştir.²⁵ Diğer taraftan Libya da Türkiye Büyükelçisi'ni seçerken oldukça samimi bir yaklaşım sergilemiştir.

1962 yılında Libya, kökeni Türk olan Libyalı diplomat Tahir Karamanlı'yı Ankara Büyükelçisi olarak atama kararı almıştı. 6 Nisan 1962'de Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan Başvekâlete Libya Hükümeti'nin Ankara Büyükelçiliği'ne atama kararı verdiği Tahir Karamanlı hakkında bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Libya

¹¹ Mustafa Balcıoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2019, s. 504.

¹² Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 192.

¹³ Recep Arslan, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Libya İlişkileri (1950- 1960)", *Belgi*, S. 30/Yaz 2025, s. 214.

¹⁴ Arda Baş, "İki Darbe Arasında Türkiye-Libya İlişkileri: (27 Mayıs 1960- 1 Eylül 1969)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye- Libya (Trablusgarp) İlişkileri*, Ed. Selma Yel, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2023, s. 239- 265.

¹⁵ *Milliyet*, 4 Haziran 1960, s. 5.

¹⁶ *Milliyet*, 28 Temmuz 1960, s. 5.

¹⁷ *Milliyet*, 19 Aralık 1960, s. 1.

¹⁸ *Milliyet*, 28 Nisan 1963, s. 1, 7.

¹⁹ *Milliyet*, 12 Haziran 1960, s. 1.

²⁰ *Milliyet*, 17 Kasım 1960, s. 3.

²¹ *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)*, 30.11.1.0.295.35.1.2.

²² *CCA*, 30.18.1.2.168.11.1.1.; *Resmî Gazete*, 9 Mart 1963, S. 11350, s. 1.

²³ *CCA*, 30.18.1.2.170.24.8.1.

²⁴ *Milliyet*, 17 Ağustos 1966, s. 7.

²⁵ <https://trablu-be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, Erişim Tarihi/ Saati: 19 Mayıs 1919/ 20:00.

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)

Hükümeti tarafından agreman talep edildiği bildirilmiştir. Yazıya ek olarak Tahir Karamanlı hakkında Türkiye'nin Libya Büyükelçiliği'nin gönderdiği bilgi şu şekildedir:²⁶

“Tahir El- Karamanlı Türk asıllıdır. Libya Kralı ve Kraliçesinin tevecçühünü kazanmış ve saray mensupları tarafından sevilen biridir. Türkiye'ye karşı alakasını daima muhafaza etmiş biridir. Tahir, Libya'nın tanınmış ailelerinden birine mensuptur. Ecdadı Anadolu'nun Karaman Şehri'nden geldikleri için Karamanlı soyadı ile anılır. Tahir'in babası olan Hassune Paşa, Osmanlı İmparatorluğu ve İtalyan İşgali devirlerinde Trablusgarp Belediye Reisliği'nde bulunmuştur. Validesi ise daha sonra Libya'ya gelen Türklere ve Trablusgarp'ın eski valilerinden Hurşit Paşa'nın haremî olup, bu zatın vefatından sonra Hassune Paşa ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Tahir Bey dünyaya gelmiştir. Validesinin ilk evliliğinden dünyaya gelen Sedat Etker Bey, Türkiye'de yetişmiş bir yüksek mühendis olup, hala İstanbul'da serbest olarak çalışmaktadır. Tahir, 45- 50 yaşlarında olup, İtalyan Askeri Mektebi'nde okumuş ve Modena Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. İkinci Cihan Harbi sonuna kadar İtalyan Ordusu'nda vazife görmüş ve yüzbaşlığa kadar yükselmiştir. Tahir, Libya'nın istiklale kavuşmasından sonra Trablusgarp Vilayeti Mahalli Hükümeti'nde Adliye Nazırlığı'nda bulunmuş ve daha sonra bu şehrin Belediye Başkanlığı'na seçilmiş ve halen bu vazifededir. Tahir, Arapça ve İtalyancanın yanında yeteri kadar İngilizce ve Türkçe de bilmektedir.”

1964 yılında yine Türkiye ile bağları güçlü biri olan Buseyri'nin Ankara'ya büyükelçi olarak atanması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda 18 Şubat 1964'te Dışişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa Libya'nın Ankara Büyükelçiliği'ne atamak istediği Abdussalam Buseyri için agreman talep edilmiştir. Keyfiyeti Cumhurbaşkanı'na ait olan karar için ilgili belgelere Buseyri'nin şu kısa özgeçmiş de eklenmiştir:²⁷

“1898'de dünyaya gelmiştir. Evlidir, çocuğu yoktur. İtalya'da hukuk öğrenimi görmüş ve diploma almıştır. Bağımsızlık yolundaki millî mücadeleye katıldığından 1922'de İtalyanlar tarafından idama mahkûm edilmişse de 1933'te affedilmiş ve yine İtalyanlarca Libya'da ikametine izin verilmiştir. Aynı yıl Türkiye'ye hicret edip, yerleşmiştir. 1954'te Kral İdris tarafından hizmete çağırılmış ve Dışişleri Bakanı olmuştur. 1955'te kralın Başmabeyinciliğine, 1958'de de Libya'nın Britanya'daki Büyükelçiliği'ne atanmıştır.”

Dışişleri Bakanlığı İtalyanca tercümanlığından emekli Abdüsselam Buseyri, Libya kökenli Türk vatandaşı idi. 1950'li yılların başlarında Bakanlar Kurulu kararı ile ülkesine hizmet için Libya'ya gitmişti. Fakat, Buseyri'nin Türk vatandaşlığı devam etmekteydi. Buseyri'nin Libya hükümeti nezdinde görev almasına izin verilmesi Bakanlar Kurulu'nca 16 Haziran 1964'te kararlaştırılmıştır.²⁸ Böylece Türk vatandaşı Buseyri, özel izinle Libya'yı temsilen yine Türkiye'de görev yapacaktı. Buseyri'den sonra bu görevi 1969- 1970 yılları arasında Ahmet Al-Bishti yürütmüştür.²⁹

Demokrat Parti Dönemi'nde Libya ile Türkiye arasındaki karşılıklı üst düzey ziyaretler, iki ülke ilişkilerin sağlam bir zemine oturmasını sağlamıştı. Libya Kralı Senusi, sağlık problemleri yaşamasından dolayı 1964 yılı başlarında görevden çekilmeyi düşünmüş, fakat halkın arzusu üzerine çekilmekten vazgeçmiştir.³⁰ Kralın görevden çekilmeyi düşünmesinden yaklaşık bir yıl sonra Libya Başbakanı Mahmud el-Muntasır, görevinden istifa etmiş, Senusi yeni hükümeti kurması için Hüseyin Macid'i görevlendirmiştir.³¹ Bu dönemde Libya kendi içinde bazı siyasi bunalımlar yaşamakla beraber, Kıbrıs meselesi gibi hassas konularda Türkiye'nin yanında yer alacaktır.

17 Aralık 1965'te BM Siyasi Komisyonu'nda Kıbrıs meselesi ile ilgili karar tasarı Türkiye aleyhinde kabul edilmiştir. Bu tasarıya ABD, Pakistan, Arnavutluk, Libya ve İran hayır oyu vermişti. BM Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucunda aleyhte karar alınmıştır.³² Cumhuriyet Senatosu'nda Dışişleri Bakanlığı 1964 malî yılı bütçesi üzerinde Adalet Partisi Senato Grubu adına FETHİ TEVETOĞLU bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşma sırasında Cezayir ile, Tunus'la ve Libya ile diplomatik, kültürel ve iktisadi münasebetlerimizin lâyük olduğu üstün seviyeye yükseltilmesi yolunda hariciyemizin gösterdiği gayretleri sonsuz memnuniyet ve şükranla karşılamaktayız demiştir.³³

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil dış politika hakkında Cumhuriyet Senatsu üyelerine 7 Şubat 1966 tarihinde bir bilgilendirme konuşması yapmıştır. Bu konuşmada “*Yakın - Doğu ve Mağripte Arap ve İslâm ülkelerinin ekserisi ile aramızda mevcut derin tarihî, dinî, sosyal ve kültürel rabıtalardan, sağlam temellere istinat ettiği, gerçeklere uyduğu ve milletlerimizin samimî hissiyatına cevap verdiği son defa Kıbrıs konusunda Birleşmiş Milletlerde cereyan eden müzakereler vesilesiyle bir kere daha tebarüz; etmiştir. Filhakika, müzakerelerin en müşkül anlarında Suudi Arabistan, Irak, Cezayir, Libya ve Afganistan temsilcilerinden gördüğümüz çok kıymetli yardımlar ve bu delegelerin bizimle tam bir dayanışma içinde bulunmaları bizi çok mütehasis etmiş ve şükranlarımızı mucib olmuştur.*” demiştir.³⁴

²⁶ CCA,30.1.0.0.127.819.6, 1-3.

²⁷ CCA,30.1.0.0.127.820.9,1-2.

²⁸ CCA,30.18.1.2.178.33.11.

²⁹ <https://libemtr.ly/ar/about/>, Erişim Tarihi/ Saati: 19 Mayıs 1919/ 20:00.

³⁰ Milliyet, 23 Mart 1964, s. 7.

³¹ Milliyet, 22 Mart 1965, s. 7.

³² Milliyet, 18 Aralık 1965, s. 7; 19 Aralık 1965, s. 7.

³³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D. 1, C. 18, B. 37, O. 3, 4 Şubat 1967, s. 392.

³⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D. 1, C. 33, B. 44, O. 3, 7 Şubat 1966, s. 179.

Fethi Tevetliğlu 1 Aralık 1966 tarihinde 31 Ekim ve 9 Kasım 1966 tarihleri arasında, Güney Kore'nin Başkenti Seul'de yıllık toplantısını yapan "Asya Milletleri Komünizmle Mücadele Birliği Konferansı"nda Kıbrıs dâvasıyla ilgili olarak tam bir ittifakla alınan karar hakkında Cumhuriyet Senatosu'na bilgi sunmuştur. Tevetliğlu, Kıbrıs davası ile ilgili hazırladıkları önergeyi Libya'nın da içinde bulunduğu 31 delegeye imzalattıklarını belirtmiştir.³⁵

Libya, hassas konularda Türkiye'ye destek verirken, uluslararası temaslarda da Türk diplomatlarına yakın bir duruş sergilemiştir. Temmuz 1967 başlarında Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, New York'taki temalarını sürdürürken Libya Dışışleri Bakanı'nın davetlisi olarak diğer Arap ve İslam devletleri temsilcileri ile 4 Temmuz 1967'de öğle yemeğinde bulunmuştur.³⁶ Libyalı yetkililerin bu sıcak tavırları aynı şekilde karşılık bulmaktaydı. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Libya Kralı Senusi'yi Türkiye'ye davet etmiştir.

Libya Kralı Senusi, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın davetlisi olarak 4 Eylül 1967'de Savarona Yatı ile Mudanya'ya gelmiştir. İskelede Dışışleri Bakanı Çağlayangil tarafından karşılanan Senusi, kendisine tahsis edilen otele yerleşmiştir. Bursa'da 25 gün kalarak Bursa Kaplıcaları'nda tedavi olacak 75 yaşındaki Libya Lideri'nin yanında 20 kadar maiyeti de bulunmaktaydı.³⁷ Bu ziyareti sırasında Çekirge Askeri Hastanesi'nde fizik tedavi görmeye başlayan Senusi, ilk tedaviden sonra kendini çok iyi hissettiğini söylemiş ve son 20 gün içinde ilk defa rahat uyuduğunu belirtmiştir.³⁸ Senusi 28 Eylül'de Türkiye'den ayrılacaktı. Dönüşünde yine Savarona Okul gemisi kullanılacaktı. Kral 26 Eylül 1967'de kimsesiz çocuklara 125 bin, korumada görevli polisler 46 bin ve Bursa Vilayeti'ndeki eksik işlerin tamamlanması için 75 bin olmak üzere 246 bin lira bağışlamıştır. Senusi, ayrıca valiye, belediye başkanı ve polis müdürüne birer altın kol saati hediye etmiştir.³⁹ Diğer taraftan Libya Kralı Senusi'nin Türk Kanser Dispanseri için bıraktığı 252 Bin Türk lirası değerindeki çek, 3 Ekim 1967 sabahı Libya Büyükelçisi ile Türk Kanser Deneği'ne giden Bursa Valisi Vefa Poyraz tarafından teslim edilmiştir.⁴⁰ Senusi'nin Türkiye ziyareti karşılıksız kalmamıştır.

Ocak 1968 başlarında Türk Dışışleri Bakanı, Cumhurbaşkanı Sunay'ın Suudi Arabistan ve Libya'yı ziyaret edeceğini açıklamıştır. Söz konusu açıklamada Sunay'ın Libya ziyaretinin 27- 31 Ocak tarihleri arasında yapılacağı ifade edilmekteydi. Bu ziyaretin Kıbrıs olayları nedeniyle gecikmiş olduğu da belirtilmiştir.⁴¹ Nihayet, Ocak 1968 sonlarında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve beraberindeki heyet Sudi Arabistan ve Libya'yı ziyaret etmiştir. 27- 31 Ocak 1968 tarihlerinde gerçekleşecek Libya ziyareti öncesinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve yanında bulunacak kafilenin masraflarının karşılanması hususunda Bakanlar Kurulu'nca 20 Ocak 1968'te karar alınmıştır.⁴² Nihayet, 27 Ocak 1968'de Sunay ve ekibi Libya'ya hareket etmiş ve Trablus Havaalanı'nda Kral Senusi tarafından karşılanmıştır. Karşılama halk da yer almış ve Sunay'ın otomobilini çiçek yağmuruna tutmuştur.⁴³

Sunay, 28 Ocak'ta Turgut Reis'in kabrini ziyaret etmiş, kabre çelenk koymuş ve Turgut Reis'in manevi huzurunda eğilmiştir. Trablus Kalesi ve müzesini gezen Sunay, Senusi'nin Kasrul-Huld Sarayı'nda verdiği yemeğe katılmıştır. Ardından iki lider özel bir görüşme yapmıştır. Sunay, Trablus'ta Busetta Sarayı'nda misafir edilmiştir. Veliht Hasan Rıza el-Mehdi el-Senusi tarafından yaptırılan bu yeni sarayda ilk defa Sunay ikamet etmiştir.⁴⁴

Cumhurbaşkanı Sunay'ın onuruna 29 Ocak 1968'de Libya kara, hava ve deniz kuvvetlerinin katıldığı bir geçit töreni yapılmıştır. Törende çocuklardan oluşan bir grup, Sunay ve beraberindekilerin bulunduğu tribünü çiçek yağmuruna tutmuştur. Sunay, törende Libyalı komutanları kutlamış ve kendilerine birer şild armağan etmiştir.⁴⁵ 30 Ocak 1968'de Trablus'tan uçakla Beyda'ya giden Sunay, Libya Parlamentosu önünde bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada iki millet arasındaki iş birliğini övmüş, birlikteliğin daha da geliştirilmesi gerektiğini belirtmiş ve Arap memleketleri ile Türkiye'nin münasebetlerine değinmiştir. Ortadoğu'da Arapların haklı davasının Türkiye tarafından desteklendiğini ifade eden Sunay, Kıbrıs konusunda da Libya'nın göstermiş olduğu anlayıştan söz etmiştir.⁴⁶

³⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D. 1, B. 10, 0. 1, 1 Aralık 1966, s. 300.

³⁶ Milliyet, 5 Temmuz 1967, s. 7.

³⁷ Milliyet, 3 Eylül 1967, s. 9; 5 Eylül 1967, s. 9.

³⁸ Milliyet, 7 Eylül 1967, s. 9.

³⁹ Milliyet, 27 Eylül 1967, s. 9.

⁴⁰ Milliyet, 4 Ekim 1967, s. 9.

⁴¹ Milliyet, 7 Ocak 1968, s. 9.

⁴² CCA,30.18.1.2.214.3.18,1-3.

⁴³ Milliyet, 28 Ocak 1968, s. 9.

⁴⁴ Milliyet, 29 Ocak 1968, s. 9.

⁴⁵ Milliyet, 30 Ocak 1968, s. 9.

⁴⁶ Milliyet, 31 Ocak 1968, s. 1.

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)

Libya ziyaretinden sonra Cumhurbaşkanı Sunay, 31 Ocak 1968'de yurda dönmüştür. Yine aynı gün Libya ziyaretinin sona ermesi vesilesi ile ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride iki ülke arasında ananevi ve kültürel bağların sağlamlaştırıldığı dostluk zemini üzerinde, karşılıklı ilişkilerin kuvvetlendirilmesi ümidi belirtilmekte, Türkiye'nin Arap davasına gösterdiği yakınlıktan memnuniyet duyulduğu bildirilmekteydi. Kıbrıs konusunda "milletlerarası anlaşmaların bağlayıcı tesirlerini teyit eden iki devlet başkanı bu meselenin adadaki Türk cemaatinin hak ve menfaatlerini milletlerarası anlaşmalara uygun olarak teminat altına alan anlaşmaya müstenit adil bir çözüm şekline bağlanmasını istemişlerdir" Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Sunay, Libya Kralı ve veliahdını Türkiye'ye davet etmiş ve bu davet memnuniyetle karşılanmıştır.⁴⁷

Cevdet Sunay'ın Libya'yı ziyareti münasebetiyle Libya'nın en güzel meydanlarından birine "Cevdet Sunay Meydanı" adı verilmiştir. Dahası Libya'da bazı önemli caddelere "Atatürk Caddesi, Türkiye Caddesi ve Ankara Caddesi" isimleri verilmişti. Hatta bir meydana da "Celal Bayar Meydanı" adı verilmişti.⁴⁸

Türkiye ile Libya arasındaki yakın temaslar, farklı alanlarda yeni iş birliği görüşmelerinin kapısını aralayacaktı. Bu bağlamda 22- 26 Nisan 1968 tarihlerinde Libya'da yapılacak olan Deniz ve Hava Ulaştırması Müzakereleri'ne Ulaştırma Bakanı Sadettin Bilgiç'in başkanlığında Bakanlık Müsteşarı Ferruh İter ile THY Anonim Ortaklığı Genel Müdürü Hüseyin Yeğin, Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı Genel Müdürü Necmettin Akyıldız ve Bakanlık tercümanı Erol Tüzel'den oluşan heyetin Türkiye'yi temsilen katılmaları Bakanlar Kurulu'nca 6 Nisan 1968'te kararlaştırılmıştır.⁴⁹ Yapılan görüşmeler sonunda bir hava ulaştırma anlaşması imzalanması hususu gündeme gelecekti. Bu bağlamda Türkiye ile Libya arasında "Hava Ulaştırma Anlaşması" akdetmek üzere Libya heyeti ile müzakereler yapılması ve hazırlanacak metinlerin Türkiye adına imzalanması hususunda Dışişleri Bakanlığı'nın yetkili kılınması Bakanlar Kurulu'nca 15 Mayıs 1969'da kararlaştırılmıştır.⁵⁰ Libya hükümeti ile bir hava ulaştırma anlaşması için Trablus'ta başlayacak görüşmelere Tahir Şentürk başkanlığında bir heyet gönderilmesi ve heyet başkanına imza yetkisi verilmesi Bakanlar Kurulu tarafından 20 Haziran 1969'da kararlaştırılmıştır.⁵¹

Ağustos 1968'de 24 Afrika ülkesinin Kahire Büyükelçileri Türkiye'ye davet edilmiştir. Davet edilen büyükelçilerden 13'ü davete icabete etmiş, bunlar arasında Libya'nın Kahire Elçisi de bulunmaktaydı.⁵²

12 Ağustos 1969'ta Libya Krallığı Senusi 15 günlük özel bir ziyaret için İstanbul'a gelmiştir. Senusi'yi Galata Rıhtımı'nda Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Dışişleri Bakanı İlhan Sabri Çağlayangil ve diğer yetkililer karşılamıştır. Senusi İstanbul'a Yunan Bandıralı Knossos Gemisi ile gelmişti. Gemiden beş özel otomobil ve 235 bavul indirilmiştir.⁵³ Senusi, Türkiye ziyaretleri sırasında cömert yardımlarda bulunmaktaydı. Senusi 1969 ziyaretinde de Tarabya Cami Yaptırma Derneği'ne 150 bin lira bağışta bulunmuştu. Bir süre İstanbul'da kalan Senusi, kaldığı Tarabya Oteli'nde Tarabya Cami Yaptırma Derneği temsilcilerini kabul etmiştir. Libya Kralı, daha sonra tedavi görmek için Bursa'ya gitmiştir. Senusi, Bursa'da bir ay kadar kalarak, Çeğirge Askeri Hastanesi'nde tedavi görecekti.⁵⁴

Mısır lideri Abdünnasır, Arap milliyetçiliğini sosyalist cumhuriyet istikametine götürmüştü. Bu da bölgele ileri- gerici tartışmasını başlatmıştı. Bu çerçevede bu yıllarda Libya iç ve dış siyasetinin şekillenmesinde Mısır'ın rolü olduğu söylenebilir.⁵⁵ Hatta Libya'da gerçekleşen askeri müdahalenin gerçekleşmesinin fikri altyapısının oluşmasında Mısır'da ortaya çıkan akımın etkili olduğu söylenebilir.

1 Eylül 1969'da Albay Kaddafi ve bir grup subay, askeri müdahale ile yönetimi ele geçirmiştir.⁵⁶ Aynı gün Libya Kraliçesi Bursa Çarşısı'nda alışveriş yapıyordu. İhtilal haberini alan kraliçe, hemen Senusi'nin ikamet ettiği Bursa'daki otele gitmiş ve Senusi'yi durumdan haberdar etmiştir. Askeri müdahale genel olarak kansız bir şekilde gerçekleşmişti. Trablus Radyosu'nda Sosyalist Cumhuriyet'in kurulduğu ilan edilirken, eski rejimin kurumları ve kanunlarının ortadan kaldırıldığı duyurulmuştur. Diğer taraftan Senusi'nin görevini vekaleten yürütmekte olan Velihaht Prens Hasan, Trablus Radyosu'ndan meşruti bütün görevlerinden istifa ettiğini ve yeni yönetimi desteklediğini açıklamak zorunda kalmıştır. Darbe yaşandığı gün Senusi Bursa'da Çelik Palas Oteli'nde bir toplantı yapmış ve özel müşaviri Ömer el-Şehri'yi Londra'ya gönderme kararı almıştır. Diğer taraftan Senusi'nin İngiltere veya İsviçre'ye gideceği yönünde söylenti çıkmış, el-Şehri ise yapılan darbenin önemli olmadığını kralın ülkesine döneceğini açıklamıştır.⁵⁷

⁴⁷ *Milliyet*, 1 Şubat 1968, s. 1, 9.

⁴⁸ Hüdaî Bayık, *Kaddafi*, Nur Kitapevi, Ankara, 1973, s. 110, 111.

⁴⁹ CCA,30.18.1.2.218.25.8,1.

⁵⁰ CCA,30.18.1.2.234.33.8,1.

⁵¹ CCA,30.18.1.2.236.43.15,1.

⁵² *Milliyet*, 13 Ağustos 1968, s. 7.

⁵³ *Milliyet*, 13 Ağustos 1969, s. 1.

⁵⁴ *Milliyet*, 19 Ağustos 1969, s. 1.

⁵⁵ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2021, s. 175.

⁵⁶ Faiz Türkan ve Diğerleri, *Libya- Türkiye El Ele*, Çözüm Yayınları, İstanbul, 1975, s. 47, 88.

⁵⁷ *Milliyet*, 2 Eylül 1969, s. 1, 11.

Cumhurbaşkanı Sunay tarafından Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Sulhi Dişoğlu vasıtası ile Libya'daki gelişmelerden duyduğu üzüntüyü içeren şifahi bir mesaj Senusi'ye gönderilmiştir. Senusi, Bursa'daki otelden gizlice ayrılarak Mudanya İskelesi'nde kendini bekleyen Yunan Gemisi Knossos'a gitmiştir. Bu süreçte Senusi'nin kasalarında bulunan takribi 13 milyon 500 bin doların korunması için yoğun güvenlik önlemi alınmıştı. Senusi, 2 Eylül 1969'da kiraladığı Yunan Gemisi ile Yunanistan'a gitmek için Türkiye'den ayrılmıştır. Senusi, ülkesine dönüp dönmeme kararını Yunanistan'da vereceğini açıklamıştır.⁵⁸

Senusi'nin Yunanistan'a hareket ettiği süreçte ihtilalciler, Libya'da kontrolü tamamen ele geçirmiştir. Polis kuvvetlerinin elindeki helikopter ve zırhlı araçlara el konulmuştur. Kontrol sağlanınca sokağa çıkma yasağı hafifletilmiştir. Yönetim, Libya'da yerleşik olan yabancılara kötü muamele yapılmaması yönünde halkı uyarmıştır. Birlikçi Özgür Subaylar'ın emri ile Libya veliahdı Hasan Rıza, Genelkurmay Başkanı ve Emniyet Genel Müdürü tutuklanmıştır. Libya'daki Amerikan ve İngiliz üsleri aynı şekilde işlemeye devam etmiştir. Petrol şirketlerine garanti verilirken, şirketler çalışmalarına devam etmiştir. Yeni Libya yönetimi birçok Arap devleti tarafından hemen tanınmıştır.⁵⁹

Libya Kralı Senusi, Libya'nın Yunanistan Büyükelçisi aracılığı ile Yunanistan'da yaptığı açıklamada ülkesine mutlaka döneceğini belirtmiştir. Diğer taraftan Senusi'nin küçük oğlu Es Seyit Abit Senusi, Montecatini Kaplıcaları'ndaki tatilini yarıda bırakıp Roma'ya gelmiş ve babası Senusi ile telefonla iletişime geçmiştir. Diğer taraftan İngiltere, Batı Almanya ve Amerika gibi devletler yeni rejime soğuk bakmaktaydı. İngiltere'nin Senusi'nin özel temsilcisini kabul etmesi ise, ihtilal konseyi tarafından eleştirilmiştir.⁶⁰

Senusi, Libya'nın güvenliğinin sağlanması konusundaki İngiltere ile yapılmış olan anlaşmadan hareketle İngiltere'nin Libya'daki ihtilal hareketine müdahale etmesini talep etmiştir. Fakat İngiltere, Libya'yı sadece dış güçlere karşı savunma garantisi verdiğini belirterek, isteği reddetmiştir. Diğer taraftan Senusi'nin yakın adamlarından biri olduğu bilinen Atina Büyükelçisi Tahir Karamanlı, ihtilal hükümetini desteklediğini ve Senusi ile bağlarını kestiğini açıklamıştır. Ayrıca elçilik görevine devam edeceğini belirtmiştir.⁶¹ Aynı şekilde 5 Eylül'de Libya'nın Ankara Büyükelçiliği, bir bildiri ile ihtilal konseyini desteklediklerini, elçilikteki eski krala ait resimleri ve eski rejimin mührünün kaldırıldığını açıklamıştır. Diğer taraftan Senusi, Libya'ya dönebilmek için İngiltere, Yunanistan ve Türk makamlarından yardım talep etmiştir.⁶²

6 Eylül'e gelindiğinde Senusi, durumu kabullenmeye başlamıştır. Öyle ki; "*kadere inanıyorum, gelecekte ne olursa olsun*" diyerek gelişmelere razı olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan yeni rejim, sabık kral ile temas kurması için bir heyeti Yunanistan'a gönderecekti. Bu arada İngiltere ve Amerika gibi Batı devletleri de yeni rejimi tanımıştır.⁶³

Devrim Konseyi, siyasi tutukluları serbest bırakırken, Arap ulusçuluğu üzerine bir Cumhuriyet kurulacağı ve Arap dünyasının müşterek kavgasına katılacaklarını belirtmiştir. Kralın tahtan uzaklaştırılma işlemi tamamlanınca kendisinin Libya'ya dönebileceği de açıklanmıştır.⁶⁴ 1971 yılında Libya Halk Mahkemesi, Senusi'yi gıyabında ölüm cezasına çarptırmıştır. Kral, bu süreçte Kahire'de sürgün hayatı sürmekteydi.⁶⁵

Libya'daki iktidar değişikliği, Libya Türkiye ilişkilerinin bir ölçüde sıfırdan başlaması anlamına gelmekteydi. Abdi İpekçi, 27 Kasım 1969 tarihli Milliyet'teki köşe yazısında Libya ile sıkı bağların devam edebilmesi için yeni rejim ile temaslar yapılması gerekebileceği yönünde bir değerlendirme yapmıştır.⁶⁶ Türk dış politikasında da bu yönde bir eğilim söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Türk Hükümeti'ni temsilen Libyalı yetkililerle temaslarda bulunmak üzere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Orhan Eralp ve Başkâtip Babür Tarıkahya'nın Libya'ya gönderilmeleri Bakanlar Kurulu'nca 13 Kasım 1969'da kararlaştırılmıştır.⁶⁷ Neticede, Kasım 1969 sonlarında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Orhan Eralp ile İhtilal Konseyi Başkanı Albay Muammer Kaddafi'ye özel bir mesaj göndermişti. Eralp, Libya'da Kaddafi ile görüşecekti.⁶⁸ Böylelikle Türkiye ile Libya siyasi ilişkilerinde yeni bir döneme geçilmiştir. Kaddafi iktidarı, dış politikada milliyetçi, sosyalist ve radikal bir yaklaşım sergilemiştir. Fakat, bu politik yaklaşımda Türkiye'ye karşı pozitif bir ayrımcılık sergilemiştir.

⁵⁸ Milliyet, 3 Eylül 1969, s. 1, 11.

⁵⁹ Milliyet, 3 Eylül 1969, s. 1, 11.

⁶⁰ Milliyet, 4 Eylül 1969, s. 1, 11.

⁶¹ Milliyet, 5 Eylül 1969, s. 11.

⁶² Milliyet, 6 Eylül 1969, s. 11.

⁶³ Milliyet, 7 Eylül 1969, s. 11.

⁶⁴ Milliyet, 8 Eylül 1969, s. 11.

⁶⁵ Milliyet, 17 Kasım 1971, s. 11.

⁶⁶ Milliyet, 27 Kasım 1969, s. 11.

⁶⁷ CCA,30.18.1.2.242.76.14.1.

⁶⁸ Milliyet, 26 Kasım 1969, s. 11.

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)

2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Münasebetler

1960'lı yıllarda Libya ekonomisinin temelini petrol ihracatı oluşturmaktaydı. Libya, topraklarında petrol arama imtiyazını 1955'te Esso Standart Şirketi'ne vermiş, beş ay sonra da Bingazi yakınlarında petrol çıkarılmıştı. Ülke, ilk petrol ihracatını 1961 yılında Breyga Limanı'ndan yapmıştır. Bu arada petrol ihracatını kolaylaştırmak için Zleytin ile Breyga Limanı arasında 100 mil uzunluğunda boru hattı döşenmiştir. 1962'de Oasis, Maraton ve Continental şirketleri Elsedre Limanı'nı kurmuştur. Mobil Oil ve Gessinberg şirketleri de Raslanof Limanı'nı inşa etmiştir. Yine Tobruk'ta Harika Limanı faaliyete geçmiştir. Söz konusu limanların her biri petrol ihracatı için inşa edilmişti. Libya'da petrol üretimi 1962'de 9 milyon ton, 1963'te 22 milyon ton, 1964'te 41 milyon ton, 1965'te 58 milyon ton, 1966'da 72 milyon ton, 1967'de 83 milyon ton ve 1968'de 130 milyon ton idi.⁶⁹ Libya, 1960'lı yılların başlarından itibaren petrol üreten ülkeler ile iş birliğini de geliştirmiştir. Bu bağlamda Ekim 1960'ta Beyrut'ta toplanan Arap Memleketleri Petrol Konferansı'na Libya da katılmıştır. Türkiye, söz konusu konferansa gözlemci göndermiştir.⁷⁰ Türkiye, Libya'nın da dahil olduğu petrol üreten Arap ülkelerinin iş birliğini yakından gözlemelerken, Libya ile olan tarihi bağlar nedeniyle Libyalı yetkililerin ziyaret ettiği ülke konumundaydı. Irak Başbakanı Kasım'ın davetlisi olarak beş gün Bağdat'ta kalan Libya Petrol Bakanı Fuat Kabazi, 20 Temmuz 1961'de Türkiye'ye gelmiştir. Petrol Bakanı'nın annesi Osmanlı Devleti Mutasarrıflarından Ferit Paşa'nın kızı idi. Fuat Kabazi, Türkiye'de amcası Ferit Davut'u da ziyaret etmiştir.⁷¹

Türkiye ile Libya arasındaki tarihi bağlar, dostluk bağlarının pekiştirilmesi için yeni kuruluşların ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Bu bağlamda merkezi İzmir'de olmak üzere Türk- Libya Kardeşlik Derneği'nin kurulması söz konusu olmuştur. Bu derneğin kuruluşuna izin verilmesi Dışişleri ve Milli Eğitim Bakanlıklarının uygun mütalâalarına dayanan İçişleri Bakanlığı'nın 7 Temmuz 1962 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulu'nca 6 Temmuz 1962 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁷²

Rifat Kayahök'ün Libya Konservatuarı ve Libya Radyosu müzik kısmında görev almasına izin verilme Bakanlar Kurulu tarafından 17 Mayıs 1963'te kararlaştırılmıştır.⁷³ Libya Konservatuarı ve Libya Radyosu müzik kısmında görevli Rifat Kayahök'ün çalışma izin süresinin uzatılması Bakanlar Kurulu tarafından 13 Şubat 1965'te kararlaştırılmıştır.⁷⁴

Libya, 1960'lı yılların başlarında ekonomik olarak kendini toparlamaya başlamış bir devlet konumundaydı. 1950'li yıllara göre Türkiye ile olan ticaret hacminde de artış yaşanmıştır. Aralık 1962'de Libya, Türkiye'den kasaplık hayvan ithal etmek için talepte bulunmuştur. Bu talep üzerine Libya'ya ilk parti olarak 5 bin baş koyun ve beş yüz baş sığır ihraç edilmesi söz konusu olacaktır.⁷⁵ 1965 yılı İzmir Fuarı'na katılacak olan 37 devletten biri de Libya idi.⁷⁶ Bu Libya'nın İzmir Fuarı'na ilk defa katılması anlamına geliyordu.⁷⁷ Libya, sonraki yıllarda da İzmir Fuarı'na ilgi göstermiştir. Örneğin; 1968 yılı İzmir Fuarı'na 42 ülke katılırken, bu ülkelerden biri de Libya idi.⁷⁸ 1967 yılında ikili ticareti geliştirilmesi için Libya'da ticaret ataşeliği açılmıştır.⁷⁹

1960'lı yılların başlarında Türkiye, Libya'ya belli miktarda ürün ihraç ederken, çok az miktarda ithalat yapmıştır. Libya'ya 1960 yılında 3.796.000 lira, 1961 yılında 8.072.000 lira ve 1962 yılında 851.000 lira değerinde ihracat yapılmıştır. Libya'dan ise 1960 ve 1961 yılında ithalat yapılmazken, 1962 yılında 25 bin lira değerinde ithalat gerçekleşmiştir. Libya'ya ihraç edilen ürünler arasında mensucat, şeker, anason, kimyon, incir ve badem gibi ürünler bulunmaktaydı. Libya'dan ise 1962 yılında belli miktarda hediyeelik eşya ithal edilmiştir.⁸⁰

1963 yılından itibaren Libya ile ticarete, ürün yelpazesi daha da genişlemiştir. Libya'dan başta petrol olmak üzere karabiber, muskat, nebati boya, kâğıt ve mukavva gibi ürünler ithal edilmiştir. Libya'ya ise canlı büyükbaş ve küçükbaş hayvan, et, soğan, incir, ceviz, Antep fıstığı, çay, kimyon, anason, mısır, susam, tebeşir, çimento, makine yağı, mensucat, pamuk, halı ve pipo gibi ürünler ihraç edilmiştir.⁸¹

1963 yılında Libya'da ithalat yapılmazken, 1964'te 461.000, 1965'te 45.000, 1966'da 19.261.000, 1967'de 15.860.000 ve 1968'de 653.000 lira ithalat yapılmıştır. Diğer taraftan Libya'ya 1963'te 7.329.000, 1964'te

⁶⁹ Türkkân, *age*, s. 64- 65, 90.

⁷⁰ *Milliyet*, 16 Ekim 1960, s. 3.

⁷¹ *Milliyet*, 21 Temmuz 1961, s. 5.

⁷² CCA,30.18.1.2.165.34.15,1; *Resmî Gazete*, 25 Ağustos 1962, S. 11190, s. 1.

⁷³ CCA,30.18.1.2.170.26.20,1.

⁷⁴ CCA,30.18.1.2.184.11.5,1.

⁷⁵ *Milliyet*, 6 Aralık 1962, s. 3.

⁷⁶ *Milliyet*, 25 Mayıs 1965, s. 7.

⁷⁷ *Milliyet*, 17 Temmuz 1965, s. 7.

⁷⁸ *Milliyet*, 20 Ağustos 1968, s. 1, 7.

⁷⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, D. 1, C. 45, B. 29, O. 1, 6 Şubat 1968, s.740.

⁸⁰ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik: Madde ve Memleketler İtibari ile İthalat İhracat 1961- 1962*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1964, s. 29, 232, 260, 513, 517, 522, 523, 540.

⁸¹ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik: Madde ve Memleketler İtibari ile İthalat İhracat 1967- 1968*, Yayın No. 637, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1971, s. 7, 8, 12, 40, 251, 717, 718, 734, 743, 747, 757, 758, 760, 763, 796, 799, 806, 837, 848, 850, 905.

6.901.000, 1965'te 2.513.000, 1966'da 2.368.000, 1967'de 2.618.000 ve 1968'de 7.335.000 lira değerinde ihracat yapılmıştır.⁸² 1969 yılında ise Libya'dan 28.371.992 lira ithalat yapılırken, 25.865.846 lira ihracat gerçekleşmiştir.⁸³

İngiltere, 1960'lı yılların başlarında petrol ihtiyacının %60'ını Arap memleketlerinden sağlamaktaydı. İngiltere'nin petrol kaynaklarından biri de Libya idi. Diğer taraftan İngiltere'nin Libya'da bulunan hava üsleri İngiltere'nin petrol kaynaklarının güvenliği ve Ortadoğu politik gelişmeleri açısından da önem arz etmekteydi.⁸⁴ 1964 yılında yapılan bu tespit, ne kadar yerinde olduğunu gösteren gelişme Mayıs 1965'te gerçekleşecektir. Libya'nın Mısır sınırına yakın bir bölgede olan dört petrol kuyusunda 15 Mayıs 1965'te patlama meydana gelmiştir. Patlamanın nedeni hususunda Libya makamları soruşturma başlatılmıştır.⁸⁵

1960'lı yılların ortalarından itibaren Libya, petrol tedariki bakımından Türkiye için de önemli bir kaynak durumuna gelmiştir. Bu bağlamda Kasım 1965'te Libya ile varılan anlaşmaya göre Libya'dan %27-28 arasında bir indirimle 500 bin ton ham petrol ithal edilecekti. İpraş Rafinerisi'nde işlenmesi planlanan petrolün, Türk Silahlı Kuvvetleri emrine verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu dönemde Petrol Ofisi, İpraş Rafinerisi'nde %51 hisseye sahipti. Diğer taraftan İpraş'ta %49 hisseye sahip olan Caltex Şirketi, daha önceden aynı zamanda rafinerinin ham petrol ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu arada Caltex Şirketi'nin Libya'da Casis Şirketi ile Türkiye lehine yapılan anlaşmanın değiştirilmesi için siyasi baskı yaptığı yönünde haberler ortaya atılmıştır.⁸⁶ Yapılan anlaşmanın akabinde Libya'dan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanımı için ilk partide 22.239 ton indirimli petrol Yarımca İpraş Tesisleri'ne gelmiştir. Söz konusu petrolün gelişi münasebetiyle rafineri iskelesinde 23 Nisan 1966 tarihinde tören yapılmıştır. Petrol Ofisi Genel Müdürü Kenan Onat, yürürlüğe giren anlaşma ile yılda 15 milyon dolar tasarruf edileceğini söylemiştir.⁸⁷

1967 yılında Türkiye'nin yıllık petrol ihtiyacı 5,5 milyon ton idi. Bunun 3 milyon tonu İran ve diğer abluka dışı ülkelerden temin edilmekteydi. Yine Libya ile de yılda 300 bin ton anlaşmaya bağlanmıştı. Eldeki stoklar dikkate alındığında 1967 yılı için Türkiye'nin bir milyon ton petrol açığı vardı. 1967 yılında yaşanan İkinci Süveyş Krizi, petrol temininin önemini ortaya koymaktaydı. Libya, 1967 krizi sırasında Avrupa'ya petrol sevkiyatını durdurmuş, fakat Türkiye'ye petrol sevkiyatını kesmemiştir.⁸⁸ Libya, 1967 yılında günde 1.607.000 varil petrol üretmekteydi. 1968 yılı itibari ile üretilen petrolün %86,4'ünü Amerikan şirketleri gerçekleştiriyordu.⁸⁹

1968 yılında Libya'nın ham petrol üretimi 125 milyon ton idi.⁹⁰ Libya petrolünün yüksek kalitede de olması dikkate alındığında, söz konusu arz dünya piyasasında belli bir yere sahipti. Libya, petrol piyasasında daha fazla pay alabilmek için zaman zaman OPEC fiyatlarının altında petrol ihraç etmekteydi. Fakat, OPEC Aralık 1969'da yaptığı açıklamada Libya ve Cezayir'in Avrupa'ya petrol ihraç fiyatını diğer OPEC ülkelerinin fiyatı seviyesine yükselttiğini açıklamıştır.⁹¹

Türkiye Libya ilişkileri, tarihi bağların yanı sıra İslam ülkeleri ortak adımları ile de pekişmekteydi. Bu bağlamda 23 Mayıs 1966'da İslam ülkeleri, Kızılay bayraklarının şekli ve yönü üzerine bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya Türkiye ve Libya yetkilileri de iştirak etmiştir.⁹² Diğer taraftan aynı yıl içinde Libya, Varto'da yaşanan deprem felaketi dolayısıyla depremedelerin ihtiyaçları için kullanılmak üzere 1 milyon 250 bin liralık yardım göndermiştir.⁹³

Türkiye ile Libya arasındaki bağlarda sanatçıların ayrı bir yeri olduğu söylenebilir. Bu bağlamda 1958'den itibaren yurt dışında bulunan Türk ressam Rahmi Pehlivanlı, birçok devlet liderinin resimlerini çizmişti. Bu liderlerden biri de Libya Kralı Senusi idi.⁹⁴ İki ülke arasındaki kültürel temaslar, yeni iş birliklerinin oluşmasını sağlıyordu. Libya Uyruklu Abdülhafid Mohammed Maina'nın Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü emrinde çalıştırılmasına Bakanlar Kurulu kararı ile 25 Eylül 1968'de izin verilmiştir.⁹⁵

Türkiye Libya ilişkilerinde 1960'lı yılların ortalarından itibaren petrol temini önemli bir başlıktı. Türk yetkililer, zaman zaman Libyalı muhatapları ile petrol hususunda temaslarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Temmuz 1967'de beraberindeki heyetle Ortadoğu ülkelerini ziyaret eden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

⁸² *Dış Ticaret Yıllık İstatistik: Madde ve Memleketler İtibari ile İthalat İhracat 1967- 1968*, s. 27.

⁸³ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Aylık Dış Ticaret İstatistikleri: 1969/ I- XII*, Yayın No. 637, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1970, s. 21, 25.

⁸⁴ *Milliyet*, 21 Ağustos 1964, s. 7.

⁸⁵ *Milliyet*, 16 Mayıs 1965, s. 7.

⁸⁶ *Milliyet*, 11 Ocak 1966, s. 1, 7.

⁸⁷ *Milliyet*, 24 Nisan 1966, s. 7.

⁸⁸ *Milliyet*, 8 Haziran 1967, s. 7.

⁸⁹ *Türkkan, a.g.e.*, s. 56, 68.

⁹⁰ *Milliyet*, 2 Mayıs 1969, s. 7.

⁹¹ *Milliyet*, 18 Aralık 1969, s. 11.

⁹² *Milliyet*, 17 Mayıs 1966, s. 7.

⁹³ *Milliyet*, 26 Ağustos 1966, s. 7.

⁹⁴ *Milliyet*, 31 Ocak 1967, s. 7.

⁹⁵ *CCA*,30.18.1.2.225.71.11.1.

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)

Müsteşarı Kemal Noyan, Libya'da yetkililer ile petrol araştırmaları ve petrolün pazarlanması için bir Türk-Libya petrol şirketi kurulması imkanlarını görüşeceğini açıklamıştır.⁹⁶ 1967 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığı ile Libya'ya 92 işçi gönderilmiştir.⁹⁷ Söz konusu işçi talebi sonraki yıllarda kademeli olarak artacaktır.

1968 yılı başlarında Türkiye ve Libya arasında bir ticaret anlaşması imzalanması hususunda temas kurulması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Türkiye ile Libya arasındaki ticari mübadeleleri geliştirmek üzere diplomatik yollardan yapılacak temaslarda sonunda tanzim edilecek "*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Krallığı Hükümeti arasında yapılacak Ticaret Anlaşması*" metnini Türkiye adına imzalamak üzere Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in yetkili kılınması Bakanlar Kurulu'na 29 Ocak 1968'te kararlaştırılmıştır.⁹⁸ İkili heyetler arasında yürütülen görüşmeler sonunda anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Libya adına Dışişleri Bakanı Wanis Ghaddafi imzalamıştır. Yedi maddeden oluşan anlaşma ile iki memleket arasındaki dostluk bağlarını güçlendirilmek ve ticari mübadeleler geliştirilmek amaçlanmıştır. Anlaşmanın imzalanması ile ithalat ve ihracat rejiminde anlaşmanın geçerli sayılmasını her iki taraf onaylamıştır. Anlaşma ile her iki taraf, gümrük resimleri ve gümrük formaliteleri konusunda en ziyade müsaadeye mazhar millet kaydından karşılıklı istifade ettirmeyi taahhüt etmiştir. İki memleket arasındaki bütün ödemeler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Libya Bankası tarafından icra edilecekti. Anlaşma gereğince iki memleket arasındaki ticareti kolaylaştırmak için bir karma komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Anlaşma 1 yıl için imzalanmış ve anlaşma bitiminden üç ay önce taraflardan biri anlaşmayı sonlandırmazsa, bir yıl daha uzatılmış sayılacaktır.⁹⁹ Anlaşmanın imzalanmasından sonra Libya Dış Ticaret Bakanlığı, bir tören ile Türkiye ile bir ticaret anlaşması yapıldığını duyurmuştur.¹⁰⁰ 29 Ocak 1968'te T.C. Hükümeti ile Libya krallığı arasında Trablusgarp'ta imzalanan ticaret anlaşmasının imzalandığı tarihten yürürlüğe girmek üzere onaylanması Bakanlar Kurulu'na 28 Haziran 1968'te kararlaştırılmıştır.¹⁰¹ İmzalanan ticaret anlaşması, Libya'ya olan diplomatik seyahatleri de arttıracaktı.

Libya Ticaret Bakanı Ahmed Nedjeme'nin davetine icabet etmek ve Türkiye ile Libya arasındaki ticari ve iktisadi münasebetleri geliştirmek, ilgililerle gereken temaslarda bulunmak ve Türkiye'nin iştirak ettiği Libya Fuarı'nı mahallinde görmek üzere, Ticaret Bakanı Ahmet Türkel başkanlığında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Turgut Özal, Ticaret Bakanlığı Teşkilatlandırma Genel Müdürü Mehmet Aydın, Dış Ticaret Daire Başkan Yardımcısı Hikmet Pirinçioğlu ve Bakanlık Özel Kalem Müdürü Bedrettin Oskay'dan kurulu heyetin Türkiye'yi temsilen Libya'ya gönderilmesi Bakanlar Kurulu'na 16 Mart 1968'de kararlaştırılmıştır.¹⁰² Bu ziyarette yapılan temaslarda Libya heyetinin Türk heyetinden talepleri olmuştur. Gerçekten ziyaret sonrasında Devlet Planlama Dairesi Müsteşarı Turgut Özal, Libya'nın Türkiye'den işçi talep ettiğini belirtmiştir. Bu amaçla gerekli incelemeleri yapmak üzere Libya'ya bir Türk heyeti davet edilmiştir. Özal, ayrıca Türkiye ile Libya arasında teknik elemanların karşılıklı ziyaretleri, deniz ve hava seferlerinin ihdası, turizm alanında iş birliği konularında anlaşmaya varıldığını ifade etmiştir.¹⁰³

1960'lı yılların ortalarında Libya artık ekonomik kaynakları yeterli bir devlet konumunda idi. Fakat, eldeki kaynakları yatırıma dönüştürecek nitelikli işgücü ve deneyimden yoksun bir devlet söz konusu idi. Hal böyle olunca Libya, özellikle inşaat sektöründe Türk girişimcileri Libya'ya çekmeye çalışacaktı. Türk girişimcilerin Libya'da iş kurmaları süreci resmî belgelere de yansyacaktı. Fenni İnşaat Limited Şirketi'nin Libya'da yapacağı iş için kurulmakta olan Tusal International Company of Libya Şirketi'ne belli bir miktarda ortak olması ve o miktar döviz tahsisine izin verilmesi Bakanlar Kurulu'na 14 Ağustos 1968'de kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴

Libya Kralı Senusi'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında Tarhuna Kasabası'ndaki hastanenin yönetimi için Türkiye'den yardım talep edilmiştir. 1968 yılı sonlarında Libya'nın Tarhuna Bölgesi'nde yeni kurulan 400 yataklı modern bir hastanenin idare ve işletmesi, Türk tıp personeline verilmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Özkan, Libya hükümetinden yapılan müracaat üzerine böyle bir anlaşmaya varıldığı açıklamıştır. Özkan, daimî personel sağlanıncaya kadar hastaneyi yönetmek için dört uzman doktor ile 20 yardımcı sağlık personelden oluşacak ekiplerin ikişer aylık sürelerle Libya'ya gönderileceğini açıklamıştır.¹⁰⁵ Neticede, Tarhuna Kasabası'nda kurulan hastaneyi yönetmek için 20 kişilik sağlık ekibi gönderilmişti. 6-7 bin kişilik Tarhuna Kasabası'na giden sağlık ekibine hastane diye sadece dört duvar gösterilmiş ve hiçbir sağlık cihaz ve aracının sağlanmamıştı. Bu durum üzerine ekip, ne yapacağını şaşırılmıştı. O dönemde Tarhuna Kasabası'nın doğru dürüst içme suyuna bile sahip olmadığı da bilinmekteydi. Libya yetkilileri, hastane tamamlanıncaya kadar Türk sağlık ekibini Bingazi'de bir

⁹⁶ *Milliyet*, 12 Temmuz 1967, s. 9.

⁹⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, D. 1, C. 50 B. 25, 28 Ocak 1969, s. 118.

⁹⁸ CCA,30.18.1.2.215.12.20,1.

⁹⁹ CCA,30.18.1.2.222.49.18,1-3.

¹⁰⁰ *Milliyet*, 1 Şubat 1968, s. 9.

¹⁰¹ CCA,30.18.1.2.222.49.18,1-3.

¹⁰² CCA,30.18.1.2.217.21.16,1.

¹⁰³ *Milliyet*, 22 Mart 1968, s. 9.

¹⁰⁴ CCA,30.18.1.2.223.60.9.

¹⁰⁵ *Milliyet*, 30 Aralık 1968, s. 7.

otele yerleştirilmiştir. Bu sefer de Türk ekibinde, otel masraflarının nasıl karşılanacağı yönünde bir tereddüt de söz konusuydu.¹⁰⁶ Tüm bu karışıklıklara rağmen Tarhuna'da Türk tıp personellerinin görevlerine devam ettikleri görülmekteydi. Bu bağlamda Libya'nın Tarhuna Hastanesi'nde bir yıl süre ile bazı tıp personelinin çalışmasına 18 Mayıs 1969'da Bakanlar Kurulu'nca izin verilmiştir.¹⁰⁷ Alınan bu karar doğrultusunda 20 Haziran 1969'da M. Özcan Evliyaoglu, Şükriye Deniz ve Ebe Hasibe Tan adı geçen hastanede 1 yıl çalışmak için burada görevlendirilmiştir.¹⁰⁸ 20 Haziran 1969'da görevlendirilen sağlık ekibinin takviyesi için bir grup sağlık personelinin daha Tarhuna'da görevlendirilmesi 10 Eylül 1969'da Bakanlar Kurulu'nca kararlaştırılmıştır. Sağlık personelin isimleri ve uzmanlıkları şu şekildedir:¹⁰⁹ “*Diş tabibi Ali Yılmaz Özel, tıbbi teknolog Sami Türkmen, Hemşire Nazmiye Genç, Hemşire Hafize Bayraktar, Hemşire Hazimet Gündüz, Hemşire Fatma Nebahat Akçınar, Hemşire İlkin Doğan, Laboratuvar Teknisyeni Doğan Doğan ve Eczacı Teknisyeni Hamdi Akkuş.*” Libya'nın Tarhuna şehrinde görevlendiren sağlık ekibinin takviyesi için Doktor Recep Fındık ve Hemşire Yardımcısı Leman Karan'ın bir yıl süre ile görevlendirilmesi 22 Kasım 1969'da Bakanlar Kurulu'nca kararlaştırılmıştır.¹¹⁰

Ekim 1968'de Libya ile olan ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için yeni temaslar kurulmuştur. Bu bağlamda Libya Hükümeti ile Türkiye arasında ekonomik ve kültürel konularda yapılacak iş birliğiyle ilgili temaslarda bulunmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Müşaviri Targan Çarıklı başkanlığında dış ticaret uzmanı, sanayi uzmanı ve sosyal yardım uzmanı gibi sekiz üyeden oluşan kafilenin 14 gün süreyle T.C. hükümetini temsilen Trablusgarp ve gerektiğinde Bingazi'ye gönderilmeleri 8 Ekim 1968'de kararlaştırılmıştır.¹¹¹

Türkiye Libya ilişkileri ekonomik ve kültürel alanda geliştirilmeye çalışılırken, Türkiye aynı zamanda Libya'ya dair uluslararası temasların yapıldığı bir ülke konumundaydı. Bu bağlamda Uluslararası Kalkınma Komisyonu, kalkınma halinde bulunan ülkelerin ekonomik sorunlarını görüşmek üzere 9- 12 Haziran 1969 tarihlerinde Ankara'da toplanacaktı. Toplantıda Libya'yı Planlama Bakanı temsil edecekti. Toplantının amacı kalkınmakta olan ülkelere yapılan yardımların yerinde kullanılması ve bu ülkelerdeki ekonomik işleyişin iyileştirilmesi idi.¹¹²

Türkiye ve Libya arasındaki sıkı temaslar beraberinde yeni uzlaşmalar sağlamaktaydı. Bu bağlamda Türkiye, Libya ve Tunus arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek için imzalanan anlaşmaya istinaden Libya ve Tunus'a ilk seferini yapan Kadeş Gemisi, Haziran 1969'da Akdeniz'de kum fırtınasına yakalanmış, rotasını kaybetmiş ve Tripoli Limanı'na dokuz saatlik rötarla ulaşabilmiştir.¹¹³ Kadeş Gemisi ile yapılan seferinin önemli bir maliyeti söz konusu idi. Öyle ki; Kadeş Gemisi'in Afrika seferi, sabit masraflar hariç 10 lira zararla sonuçlanmıştır.¹¹⁴

1960'lı yılların sonundan itibaren Libya'da inşa edilecek kamu yapılarının inşasında Türk şirketlerinin aktif rol alması beklentisi söz konusuydu. Bu bağlamda Libya Krallığı Maliye Bakanlığı, Türk ulusal basınına 10 Ağustos 1969'da Bingazi Şehri Kültür Merkezi inşası ve Tripoli Şehri Belediye Binası'nın yapımı için ihale ilanı vermiştir.¹¹⁵ Libya Sosyal Sigorta Kurumu, Türk ulusal basınına 25 Ağustos 1969'da uluslararası iş yapan Türk müteahhitlere yönelik yeni bir ihale ilanı vermiştir. Bu ilanda Bingazi'de umumi hastane, Tripoli'de idari bina, Bingazi'de idari bina, Tripoli'de umumi hastane binası, Libya batı kesiminde dokuz sosyal sigorta binası, Libya doğu kesiminde sekiz sosyal sigorta binası ve Sabha Şehri'nde idari binanın inşası yer almaktaydı.¹¹⁶

1969 Ağustos'unda Libya ticaret heyeti ve Türkiye'nin Libya Ticaret Ateşesi İzmir'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İzmir Sanayi Odası'nda sanayicilerle bir toplantı gerçekleştirilmiş, toplantıda Türk sanayicilerinin Libya'ya el atması istenmiştir. Bunun yanında daha önce Libya'ya gönderilen tekstil maddelerinin kısa zamanda satıldığı ifade edilmiştir. Toplantıda Libya pazarının serbest dövizle açık ve rekabete elverişli olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁷ Bu temastan anlaşılacağı üzere Libya'lı yetkililer, ülkelere olan tekstil ihracatını teşvik ediyordu. Libya'ya ihraç edilen ürünler arasında canlı hayvan da bulunmaktaydı.

Et ve Balık Kurumu, Türkiye'nin güney illerinden kaçak hayvan ihracatını engellemek için Mersin Limanı'ndan Libya'nın da içinde olduğu Arap ülkelere Eylül 1969 itibari ile son 11 ayda 41 milyon lira değerinde kasaplık hayvan ihraç edildiğini açıklamıştır.¹¹⁸ 3 Ekim 1969 itibari ile Et ve Balık Kurumu, Mersin Limanı'ndan Arap ülkelere son bir yıl içerisinde 42 milyon 292 bin lira değerinde 12 milyon 990 kilo canlı

¹⁰⁶ *Milliyet*, 2 Şubat 1969, s. 7.

¹⁰⁷ *CCA*,30.18.1.2.234.35.5,1.

¹⁰⁸ *CCA*,30.18.1.2.235.42.11,1.

¹⁰⁹ *CCA*,30.18.1.2.239.62.8,1-2.

¹¹⁰ *CCA*,30.18.1.2.242.78.1,1.

¹¹¹ *CCA*,30.18.1.2.225.74.18,1.

¹¹² *Milliyet*, 6 Haziran 1969, s. 7; 10 Haziran 1969, s. 7.

¹¹³ *Milliyet*, 15 Haziran 1969, s. 7.

¹¹⁴ *Milliyet*, 1 Temmuz 1969, s. 7.

¹¹⁵ *Milliyet*, 10 Ağustos 1969, s. 9.

¹¹⁶ *Milliyet*, 25 Ağustos 1969, s. 7.

¹¹⁷ *Milliyet*, 28 Ağustos 1969, s. 7.

¹¹⁸ *Milliyet*, 3 Eylül 1969, s. 7.

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)

hayvan göndermiştir. Libya bu ülkeler içinde olmakla beraber, miktar olarak sonlarda yer almaktadır.¹¹⁹ Temmuz 1970 itibari ile Arap ülkelerine Mersin Limanı üzerinden 1970 yılı içinde 37 milyon liralık sekiz bin yüz ton canlı hayvan satılmıştır. Bu ülkeler arasında Libya da bulunmaktaydı.¹²⁰ Eylül 1970 itibari ile Mersin Limanı'ndan çeşitli ülkelere mevsim başından itibaren 372 tok kabuklu ceviz ihraç edilmiştir. Bu ülkeler arasında yine Libya bulunmaktaydı.¹²¹

3. Askeri Münasebetler

Libya bağımsızlığını elde etme sürecinde Batılı büyük devletlerin desteğine muhtaç bir durumdaydı. Bu yüzden Amerika ve İngiltere gibi devletlerin Libya'da bulunan üslerine göz yumma, dolayısıyla üslerin kullanımı konusunda anlaşma imzalamak mecburiyetinde kalmıştı. Devletin zamanla ekonomik ve siyasi güç kazanması ve ülkede Batı karşıtı kamuoyunun artması sonrasında yabancı devletlere ait üsler konusunda yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Libya hükümeti, 1964 yılı başlarında yapmış olduğu açıklama ile kullanım süresi 1970 yılında sona erecek yabancı üslerin kullanım süresini uzatmayacağını açıklamıştır.¹²²

Libya hükümetinin talebi üzerine İngiltere, Libya'da bulunan Tobruk, Sirenayka ve el-Adam'daki Kraliyet Hava Üslerini Kasım 1964'te kaldırmayı kabul etmiştir. Diğer taraftan Trablusgarp'taki Amerikan Hava üslerinin kaldırılması için müzakereler devam etmiştir.¹²³

Libyalılar, Batılıların ülkelerindeki askeri varlığından rahatsız iken, Türkiye ile 1950'lerden itibaren sağlam zemine oturan askeri ve siyasi ilişkilere sahipti. Libya, bağımsızlığını elde etmesinden sonra, askeri teçhizat ve eğitim alanında Türkiye'den destek almıştır. Libyalı askerlerin Türkiye'de eğitilmesi bu desteğin bir parçası idi. Demokrat Parti Dönemi'nde başlayan bu münasebetler, 1960'lı yıllarda da devam etmiştir.¹²⁴ Bu bağlamda Libya, Cezayir, Tunus ve Fas devletlerinin deniz subay adayı öğrencileri için Deniz Harp Okulu'nda her yıl üçer kontenjan ayrılması amacıyla yapılacak anlaşmaları Türk hükümeti adına imzalamaları hususunda bu devletler nezdindeki büyükelçiliklere yetki verilmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın uygun görüşleri çerçevesinde Millî Savunma Bakanlığı'nın yazısı üzerine üçer öğrenci alımı hususunda 18 Ocak 1965'te Bakanlar Kurulu'nca karar alınmıştır.¹²⁵

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Libya ziyareti sırasında onuruna 29 Ocak 1968'de Libya kara, hava ve deniz kuvvetlerinin katıldığı bir geçit töreni yapılmıştır. Törende çocuklardan oluşan bir grup, Sunay ve beraberindekilerin bulunduğu tribüne çiçek fırlatmışlardır. Sunay, törende Libyalı komutanları kutlamış ve kendilerine birer şild armağan etmiştir.¹²⁶

Libya özellikle 1967'deki Arap İsrail Savaşı'ndan sonra yabancı askeri üslerin kapatılması konusunda daha ısrarcı olacaktır.¹²⁷ Eylül 1969'daki Askeri İhtilal sonrası Libya'nın yeni Başbakanı Mahmut Süleyman el-Magribi, İngiliz ve Amerikan hava üslerine karşı halkın talebine istinaden üslerin bitecek olan kullanım sözleşmesini yenilemeyeceklerini açıklamıştır.¹²⁸ Libya'nın BM Baş Temsilcisi Vehbi el-Buri, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada ülkesinin yabancı askeri üslerin tüm izlerinden kararlı bir şekilde kurtulmak istediğini beyan etmiştir.¹²⁹ Ekim 1969'da Libya'daki askeri hükümet, Amerika'nın Whelus Askeri Üssü'nde İsraili askerlere eğitim verdiğini ve ülkeye kaçak ürün sokulduğunu iddia ederek üssün acele boşaltılmasını talep etmiştir.¹³⁰

Ekim 1969'da Libya Hükümeti, Amerika ve İngiltere'ye nota vererek askeri üslerin acele boşaltılmasını talep etmiştir. Daha önceki anlaşmaya göre İngiliz üslerinin kullanım süresi 1973'te bitecekti.¹³¹ Libya'nın yoğun talepleri üzerine İngiltere ve Amerika diplomatik temaslar ile krizi çözmeye çalışmaktaydı. Amerika'nın Libya Büyükelçisi Palmer, bir yandan Libya ile görüşmelerin sürdüğünü ve bir yandan da Amerikan üslerini boşaltmaya başladıklarını açıklamıştır.¹³²

1 Eylül 1969 İhtilali sonrasında Libya'da Arap milliyetçiliği güçlenecektir. Bunun sonucunda dış politikada da Arap milliyetçiliği ağırlık kazanacaktır. Aralık 1969'da Mısır, Sudan ve Libya'nın askeri ittifak kurma niyetinde

¹¹⁹ *Milliyet*, 3 Ekim 1969, s. 11.

¹²⁰ *Milliyet*, 25 Temmuz 1970, s. 11.

¹²¹ *Milliyet*, 8 Eylül 1970, s. 11.

¹²² *Milliyet*, 25 Şubat 1964, s. 7.

¹²³ *Milliyet*, 19 Haziran 1964, s. 7.

¹²⁴ Enes Demir, "Cumhuriyet Dönemi (1923-2022) Türkiye-Libya Diplomatik Ve Askeri İlişkileri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye-Libya (Trablusgarp) İlişkileri*, Ed. Selma Yel, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2023, s. 295.

¹²⁵ *CCA*, 30.18.1.2.183.4.1.1.

¹²⁶ *Milliyet*, 30 Ocak 1968, s. 9.

¹²⁷ *Türk Arap İlişkileri*, haz. Hamdi Ertuna, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s. 80.

¹²⁸ *Milliyet*, 29 Eylül 1969, s. 11.

¹²⁹ *Milliyet*, 9 Ekim 1969, s. 11.

¹³⁰ *Milliyet*, 23 Ekim 1969, s. 11.

¹³¹ *Milliyet*, 31 Ekim 1969, s. 11; 1 Kasım 1969, s. 11.

¹³² *Milliyet*, 17 Aralık 1969, s. 11.

oldukları yönünde bir açıklama yapılmıştır.¹³³ Gerçekten Libya, 1970'li yılların başlarında bir dönem Mısır'a yakın siyasi duruş sergileyecekti.

SONUÇ

20. yüzyılın başlarında Türk hakimiyetinden çıkan ve halkının ağırlığı Müslüman olan coğrafyalar ile yeni Türk devleti arasında yeniden sağlam bağlar kurulduğu genel olarak söylenemez. Fakat, Libya ile olan ilişkiler bundan istisnadır. Gerçekten 1951 yılında bağımsızlığını ilan etmiş olan Libya, Demokrat Parti Dönemi'nde Türkiye ile siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilere önem vermiştir. Hatta yeni devletin teşkilatlanmasında Türkiye'den destek alınmıştır. Trablusgarp Savaşı ve sonrasında Libya'dan Türkiye'ye yerleşen Libyalılar olmuştu. Söz konusu Libyalılar, ülkeleri bağımsızlığa kavuşunca, Libya'ya geri dönüp memleketlerine hizmet etmişler, aynı zamanda gönüllü birer Türk elçisi olmuşlardır. Demokrat Parti Dönemi'nde Türkiye, ekonomi, bürokrasi, eğitim, askeri teçhizat ve askeri eğitim gibi alanlarda Libya'yı yoğun olarak desteklemiştir. Söz konusu destekler sağlanırken, iki devlet arasında cumhurbaşkanı ve başbakan düzeyinde karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleşmiştir.

1950'li yıllarda tarihsel temel üzerine kurulan bu yakın ilişki, 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında da devam etmiştir. İlişkilerin devamlılığı açısından Kral İdris el-Senusi'nin 1951 yılından 1969 Libya İhtilali'ne kadar iktidarda kalması önemli bir parametre idi. Öyle ki, Kral Senusi, askeri ihtilal ile görevden uzaklaştırılınca Libya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde belli bir kopuş yaşanmıştır. Türkiye Libya ilişkilerinin eski düzeyine ulaşması için birkaç yılın geçmesi gerekecekti.

Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinden 1 Eylül 1969 Libya İhtilali'ne kadar olan süreçte, ikili ilişkiler Demokrat Parti Dönemi'nde inşa edilen temeller üzerine yükselecektir. 1960- 1969 yılları arasında iki ülke arasında Demokrat Parti Dönemi'ndeki kadar olmasa da üst düzey ziyaretler gerçekleşecektir. Bu bağlamda Libya Kralı İdris el-Senusi, birkaç defa Türkiye'yi ziyaret edecek, aynı şekilde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da 1968 yılı başlarında Libya'ya gidecektir. 1960- 1969 yılları arasında Libya ile Türkiye'nin münasebetlerinin en önemli meyvesi 1968 yılında yapılan geniş kapsamlı ticaret anlaşması idi. Bu dönemde bu anlaşmadan ayrı sağlık, eğitim ve kültür alında iş birliği söz konusuydu. 1969 ihtilali sonrasında iş başına gelen Albay Muammer Kaddafi'nin dış politikada milliyetçi Arap ve sosyalist bir çizgi izlemesi, Türkiye ile ilişkilerin Senusi Dönemi canlılığını koruyamayacağı düşüncesini doğurmuştu. Fakat, ilginç bir şekilde Kaddafi Dönemi'nde iki devletin ilişkileri ivme kazanacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Libya is the second largest country in North Africa. The first significant contact between the Turks and Libyans occurred in 1551, when a Libyan delegation requested help from Suleiman the Magnificent against the Knights of Saint John. Libya became part of the Ottoman Empire in 1551. Libya became the target of Italian imperialism in 1911. Under the leadership of Staff Major Mustafa Kemal, Staff Major Enver and Staff Colonel Neşet, Ottoman forces and local militia defended the Libya against the Italians for a long time. Finally, the Ottoman Empire withdrew from the conflict in Libya by signing the Ouchy Agreement with Italy.

When the Libyans accepted the situation, the Italians took control of Libya. Italian domination over Libya lasted until World War II. Libya declared its independence in 1951. Idris al-Senussi ruled the country from 1951 to 1969. In 1969, Colonel Muammar Gaddafi and a group of officers seized power in a coup.

The newly organized Libyan State in 1951, was supported economically, bureaucratically and militarily by the Democratic Party Government. The Cooperation and Culture Agreement signed between the two states in 1958, was the result of these sincere contacts. Libya was one of the first states to recognize the new Turkish administration that emerged after the military intervention of May 27, 1960.

Methodology

Creating to this study, was benefited from the document analysis model, one of the qualitative research techniques.

Result and Conclusion

In the 1960s, the Turkish-Libyan Brotherhood Association was established, with its headquarters in Izmir. From the mid-1960s onward, Libya became a significant source of oil for Turkey. According to an agreement reached with Libya in November 1965, 500,000 tons of crude oil would be imported from Libya at a discounted

¹³³ *Milliyet*, 28 Aralık 1969, s. 11.

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)

rate. Kemal Noyan, Undersecretary of the Ministry of Energy and Natural Resources, who visited the Middle Eastern countries with a delegation in 1967, announced that he would discuss with the authorities in Libya the possibilities of establishing a Turkish-Libyan oil company for oil exploration and marketing. On January 29, 1968, a trade agreement was signed between the Turkish Government and the Kingdom of Libya in Tripoli.

The Turkish Government's political support of Arab and Muslim communities in the 1960s, increased Turkish sympathy among the Libyan public. In the early 1960s, experienced diplomat Faiz Yörükoğlu served as Ambassador to Libya. Burhan Işın served as ambassador from 1963 to 1966. Mustafa Boravali undertook this duty from December 1, 1966 to March 1, 1970. In 1962, Libya decided to appoint Tahir Karamanlı, a Libyan diplomat of Turkish origin, as Ambassador to Ankara. In 1964, Buseyri was appointed as ambassador to Ankara. Ahmad Al-Bishti served as Ambassador of Ankara between 1969 and 1970.

Although Libya experienced some internal political crises in the 1960s, it would stand by Turkey on sensitive issues such as the Cyprus issue. On December 17, 1965, while Libya voted in favor of Türkiye, the UN Political Commission adopted a draft resolution on the Cyprus issue against Türkiye.

Libyan King Senussi, arrived in Mudanya on September 4, 1967, on the Savarona Yacht, at the invitation of President Cevdet Sunay. Senusi received physical therapy at the Spas and Çekirge Military Hospital in Bursa. The King, provided some economic aid during this visit.

President Cevdet Sunay visited Libya with a delegation between 27-31 January 1968. During this visit, Sunay visited the grave of Turgut Reis on January 28 and toured the Tripoli Castle and museum. Sunay attended a dinner hosted by Senusi at the Kasrul-Huld Palace. Sunay was hosted at the Busetta Palace in Tripoli. A parade was held in honor of President Sunay on January 29, 1968, with the participation of Libyan land, air and naval forces. Sunay, who went from Tripoli to Beyda on January 30, 1968, gave a speech in front of the Libyan Parliament. Sunay, stated that Türkiye supports the just cause of the Arabs in the Middle East and also mentioned the understanding shown by Libya regarding the Cyprus issue. A joint statement was issued at the end of the Libya visit. The declaration expressed hope for strengthening mutual relations between the two countries on the basis of friendship and expressed satisfaction with Turkey's closeness to the Arab cause. On the Cyprus issue, the interests of the Turkish Cypriot people are emphasized.

Delegation headed by Trade Minister Ahmet Türkel visited Libya in 1968. This visit was to respond to the invitation of Libyan Trade Minister Ahmed Nedjeme, to develop commercial and economic relations between Turkey and Libya, to establish bilateral contacts and to visit the Libya Fair. New contacts were established to develop economic and cultural relations with Libya in October 1968. From the late 1960s onward, there was an expectation that Turkish companies would play an active role in the construction of public buildings in Libya.

During Libyan King Senussi's visits to Turkey, Turkish medical personnel were requested to manage the hospital established in the town of Tarhuna. In late 1968, the administration and operation of this hospital were entrusted to Turkish medical personnel.

On August 12, 1969, the Libyan King Senussi came to Istanbul for a 15 day private visit. President Cevdet Sunay, Foreign Minister İlhan Sabri Çağlayangil and other officials welcomed Senussi at the Galata Pier. During his 1969 visit, Senusi donated 150,000 lira to the Tarabya Mosque Construction Association. Senusi stayed in Istanbul for a while and then went to Bursa to receive treatment.

In August 1969, a Libyan trade delegation visited Izmir. Libyan officials urged Turkish industrialists to enter Libya and stated that the Libyan market was open to free foreign exchange and competitive. In the late 1960s, Türkiye-Libya relations were highlighted primarily through economic ways.

A group of officers seized power in Libya through a military intervention on September 1, 1969. While the establishment of the Socialist Republic was announced on Tripoli Radio, it was also announced that the institutions and laws of the old regime had been abolished. On the other hand, Crown Prince Hassan, who was acting in Senussi's role, was forced to announce on Tripoli Radio that he had resigned from all his constitutional duties and supported the new administration. On the day of the coup, Senusi held a meeting at the Çelik Palas Hotel in Bursa and decided to send his special advisor, Omar al-Shahri, to London. On September 2, 1969, Senussi secretly left the hotel in Bursa. Then left Turkey to go Greece on the Greek ship he had rented.

On September 5, the Libyan Embassy in Ankara issued a statement declaring that they supported the revolutionary council and that the pictures of the former king and the seal of the former regime in the embassy had been removed. The change of government in Libya meant that Libya-Türkiye relations were starting from scratch to some extent. In his column in Milliyet on November 27, 1969, Abdi İpekçi stated that contacts with the new regime might be necessary in order to maintain close ties with Libya. In this context, it was decided by the Council of Ministers on 13 November 1969 that the Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, Ambassador

Orhan Eralp, and Chief Secretary Babür Tarıkahya would be sent to Libya to hold talks with Libyan officials on behalf of the Turkish Government.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Aylık Dış Ticaret İstatistikleri: 1969/ I- XII*, Yayın No. 637, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1970.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik: Madde ve Memleketler İtibari ile İthalat İhracat 1961- 1962*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1964.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik: Madde ve Memleketler İtibari ile İthalat İhracat 1967- 1968*, Yayın No. 637, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1971.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)30.1.0.0.127.819.6,1-3.

CCA,30.1.0.0.127.820.9,1-2.

CCA,30.11.1.0.295.35.1,2.

CCA,30.18.1.2.165.34.15,1.

CCA,30.18.1.2.168.11.1,1.

CCA,30.18.1.2.170.24.8,1.

CCA,30.18.1.2.170.26.20,1.

CCA,30.18.1.2.178.33.11.

CCA,30.18.1.2.183.4.1,1.

CCA,30.18.1.2.184.11.5,1.

CCA,30.18.1.2.214.3.18,1-3.

CCA,30.18.1.2.215.12.20,1.

CCA,30.18.1.2.217.21.16,1.

CCA,30.18.1.2.218.25.8,1.

CCA,30.18.1.2.222.49.18,1-3.

CCA,30.18.1.2.223.60.9.

CCA,30.18.1.2.225.71.11,1.

CCA,30.18.1.2.225.74.18,1.

CCA,30.18.1.2.234.33.8,1.

CCA,30.18.1.2.234.35.5,1.

CCA,30.18.1.2.235.42.11,1.

CCA,30.18.1.2.236.43.15,1.

CCA,30.18.1.2.239.62.8,1-2.

CCA,30.18.1.2.242.76.14,1.

CCA,30.18.1.2.242.78.1,1.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Resmî Gazete, 25 Ağustos 1962, S. 11190.

Resmî Gazete, 9 Mart 1963, S. 11350.

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)

Tetkik Eserler, Süreli Yayınlar ve Dijital Kaynaklar

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1995)*, C. 1- 2, 13. Baskı, Alkım Yayınevi, Ankara, 2002.

ARMAOĞLU, Fahir, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2021.

ARSLAN, Recep “Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Libya İlişkileri (1950- 1960)”, *Belgi*, S. 30/Yaz 2025, ss. 185- 216.

BALCIOĞLU, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2019, ss. 411- 515.

BAŞ, Arda, “İki Darbe Arasında Türkiye-Libya İlişkileri: (27 Mayıs 1960- 1 Eylül 1969)”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye- Libya (Trablusgarp) İlişkileri*, Ed. Selma Yel, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2023, ss. 239- 265.

BAYIK, Hüdayi, *Kaddafi*, Nur Kitapevi, Ankara, 1973.

DEMİR, Enes, “Cumhuriyet Dönemi (1923-2022) Türkiye-Libya Diplomatik Ve Askerî İlişkileri”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye- Libya (Trablusgarp) İlişkileri*, Ed. Selma Yel, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2023, ss. 267- 299.

DOMAZETİ, Riad- Taner Altun, *Libya Çalınmış Devrim*, 2. Baskı, İnsamer Yayınları, İstanbul, Temmuz 2019.

DURAN, Burhanettin- Emrah Kekilli, “Türkiye'nin Libya İnisyatifi ve Değişen Dengeler”, *Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*, ed. Burhanettin Duran- Muhittin Ataman, Seta Kitapları, İstanbul, 2020, ss. 15- 30.

EL MIRSATİ, Ali Mustafa, *Libya ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Sosyal Bağlar*, çev. Vecdi Gedik, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1981.

ERARSLAN, Cezmi, “Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2019, ss. 519- 643.

<https://libembtr.ly/ar/about/>, Erişim Tarihi/Saati: 19 Mayıs 1919/ 20:00

<https://trablus-be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, Erişim Tarihi/Saati: 19 Mayıs 1919/ 20:00

KARPAT, Kemal H. *Türk Dış Politikası Tarihi*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Libya (İnceleme), haz. Nurettin Koçak, Ankara, 1978.

Milliyet, 4 Haziran 1960, s. 5; 12 Haziran 1960, s. 1; 28 Temmuz 1960, s. 1; 16 Ekim 1960, s. 3; 17 Kasım 1960, s. 3; 19 Aralık 1960, s. 1; 21 Temmuz 1961, s. 5; 6 Aralık 1962, s. 3; 28 Nisan 1963, s. 1, 7; 25 Şubat 1964, s. 7; 23 Mart 1964, s. 7; 19 Haziran 1964, s. 7; 21 Ağustos 1964, s. 7; 22 Mart 1965, s. 7; 16 Mayıs 1965, s. 7; 25 Mayıs 1965, s. 7; 17 Temmuz 1965, s. 7; 18 Aralık 1965, s. 7; 19 Aralık 1965, s. 7; 11 Ocak 1966, s. 1, 7; 24 Nisan 1966, s. 7; 17 Mayıs 1966, s. 7; 17 Ağustos 1966, s. 7; 26 Ağustos 1966, s. 7; 31 Ocak 1967, s. 7; 8 Haziran 1967, s. 7; 5 Temmuz 1967, s. 7; 12 Temmuz 1967, s. 9; 3 Eylül 1967, s. 9; 5 Eylül 1967, s. 9; 7 Eylül 1967, s. 9; 27 Eylül 1967, s. 9; 4 Ekim 1967, s. 9; 7 Ocak 1968, s. 9; 28 Ocak 1968, s. 9; 29 Ocak 1968, s. 9; 30 Ocak 1968, s. 9; 31 Ocak 1968, s. 1; 1 Şubat 1968, s. 1, 9; 22 Mart 1968, s. 9; 13 Ağustos 1968, s. 7; 20 Ağustos 1968, s. 1, 7; 30 Aralık 1968, s. 7; 2 Şubat 1969, s. 7; 2 Mayıs 1969, s. 7; 6 Haziran 1969, s. 7; 10 Haziran 1969, s. 7; 15 Haziran 1969, s. 7; 1 Temmuz 1969, s. 7; 10 Ağustos 1969, s. 9; 13 Ağustos 1969, s. 1; 19 Ağustos 1969, s. 1; 25 Ağustos 1969, s. 7; 28 Ağustos 1969, s. 7; 2 Eylül 1969, s. 1, 11; 3 Eylül 1969, s. 1, 11; 4 Eylül 1969, s. 1, 11; 5 Eylül 1969, s. 11; 6 Eylül 1969, s. 11; 7 Eylül 1969, s. 11; 8 Eylül 1969, s. 11; 29 Eylül 1969, s. 11; 3 Ekim 1969, s. 11; 9 Ekim 1969, s. 11; 23 Ekim 1969, s. 11; 31 Ekim 1969, s. 11; 1 Kasım 1969, s. 11; 26 Kasım 1969, s. 11; 27 Kasım 1969, s. 11; 17 Aralık 1969, s. 11; 18 Aralık 1969, s. 11; 28 Aralık 1969, s. 11; 25 Temmuz 1970, s. 11; 8 Eylül 1970, s. 11; 17 Kasım 1971, s. 11.

ŞİVGİN, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911- 1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

TOKGÖZ, Erdiñç, “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2019, s. 319- 368.

TURAN, Tufan- Esin Tüylü Turan, “Libya'nın Tarihsel Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk Senusi Ve Türkiye- Libya İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 19, Güz 2021, s. 190- 206.

Türk Arap İlişkileri, haz. Hamdi Ertuna, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

TÜRKKAN, Faiz, *Libya ve Tarih Boyunca Türk- Libya Dostluğu*, Bilim Matbaası, Ankara, 1972.
TÜRKKAN, Faiz ve Diğerleri, *Libya- Türkiye El Ele*, Çözüm Yayınları, İstanbul 1975.
YAYCI, Cihat, *Libya, Türkiye'nin Denizden Komşusudur*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2020.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ (1960- 1969)